

ΤΕΧΝΗΣ - ΓΡΑΜΜΑ

Πεζογράφοι της Θεσσαλονίκης
Ο έσωτερικός
χρόνος στον
Νίκο Μπακόλα

«Στόν ύπνο σ' άγγιζω
σέ διαπερνώ
καταργώ τό δίχτυ τών λέξεων»

Γ. Σ. Στογιαννίδης:
«Τό πρόσωπο τής Ευρδίδικης»

Μιά κοινωνιολογική ανάλυση, παρά τίς όποιες αντιφάσεις, πιστεύω πώς θά είχε άρκετό ενδιαφέρον.

Η συγγραφική πορεία του Νίκου Μπακόλα διακρίνεται σέ δύο περιόδους, άνισες στην ποιότητα και την έκτασή τους. Στην πρώτη άνήκουν μερικά διηγήματά του, δημοσιευμένα σέ φακτικά περιοδικά τής δεκαετίας '45-'55 καθώς και η νουβέλα του «Μήν κλαίς άσπλημένη» (1958), βιβλίο που δέν έχει καμιά άπολύτως σχέση λειτουργίας μέ ό,τι έγραψε κατόπιν. Η ιστορία του νέγρου ναυτικού που ξεμπαρκάρε στην Θεσσαλονίκη, μπερδεύεται μέ μία ύπόθεση λαθρεμπορίας και δένεται έρωτικά μέ μία γυναίκα που δουλεύει σάν άρτίστα σέ καμπαρέ, είναι η άπλη έκθεση ενός χρονικού, ανάπτυξη ίσως μιάς μικρής είδησης άπ' τά ψιλά τών εφημερίδων, άπ' όπου, όμως, ο Μπακόλας δέν δείχνει καμιά προσωπική του συμμετοχή σ' ό,τι γράφει. Η γραφή, εδώ, γίνεται μέ έναν τρόπο παραχρημένα παραδοσιακό ενώ η όλη δόμηση του κειμένου άπεικονίζει ένα κοινωνικό μοντέλο άναφοράς άμικροαστικών στοιχείων, που μάς θυμίζει σέ κάποια σημεία την άμερικάνικη πεζογραφία του μεσοπολέμου (Στάινμπεκ, Κάλντουέλλ). Η συγκεκριμένη παρουσία αυτών τών ζένων στοιχείων άπ' τόν Μπακόλα δείχνει μία ελάχιστη άφομοίωση τους στην έλληνική πραγματικότητα. Αντίθετα μέ τόν Τόλη Καζαντζή (Διαγόνας 7, 1966) νομίζω ότι όλος ο μύθος του βιβλίου θά μπορούσε άριστα νά έχει γιά χώρο του οποιοδήποτε λεμάν κι' οι άνθρωποι νά έχουν οποιαδήποτε έθνολογική προέλευση.

Μ ΠΟΡΟΥΜΕ νά πούμε μέ σιγουριά, ότι η λεγόμενη λογοτεχνία του έσωτερικού μονόλογου, που είχε εγκαινιάσει ο Στέλιος Ξεφλούδας μέ τά «Τετράδια του Π. Φωτεινού» στά 1930, εξακολουθεί νάχη τούς συνεχιστές της στόν τόπο όπου δημιουργήθηκε, την Θεσσαλονίκη. Διαφοροποιημένοι άνάλογα μέ τίς ίδιαιτερες καταβολές τους - ο Ν.Γ. Πεντζίκης, ο Γιώργος Χειμωνάς, ο Τηλέμαχος Άλαβέρας, ο Γιώργος Μουρέλος και ο Νίκος Μπακόλας - έχουν μία κοινή συνισταμένη, αυτή τής ένδοστρέφειας, μέσα άπ' την όποια παρατηρούν τόν κόσμο, βωτισμένο στις πτυχώσεις του έσωτερικού τους χώρου. Φανέρωμα καθαρά του άστικού χώρου, η λογοτεχνία αυτή, έχει άμεση σχέση μέ την ιστορία τής πόλης, την θέση τών λογοτεχνών μέσα στή ζωή της και μέσα στην πολιτιστική ζωή όλόκληρης τής Ελλάδας.

Η διάρρηξη αυτής τής πρώτης προβληματικής του συγγραφέα πραγματοποιείται άπ' την έπαφή του μέ τό έργο του Φώκνερ. Η μεταφορά του κλασικού βιβλίου του «Η βουή και τό πάθος» (1963) άδηγει τόν Μπακόλα στό σπάσιμο του παραδοσιακού τρόπου γραφής και στην άρνηση τής εικονογραφικής φόρμας. Η καταλυτική αυτή μεταστροφή του γίνεται εύκολα άναγνωρίσιμη στό δεύτερο βιβλίο του: «Ο Κήπος τών Πριγκίπων» (1966). Στό έξής η πεζογραφία του Μπακόλα έντάσσεται σ' ένα «κλαίσι» έξομολογητικής. Τά πρόσωπα τών κειμένων του δέχονται την κάθε μορφής βία άπ' τό περιβάλλον τους, παρακολουθούν αυτό που συμβαίνει στόν κόσμο που γνωρίζουν κι άφού διεργάζονται την κάθε άλλότρια επίδραση την έκθέτου διαφοροποιημένη, άνάλογα μέ τόν δικό τους ψυχισμό, όντας συνήθως άτομα μοναχικά. Επομένως η δράση του κοινωνικού χώρου δέν εισάγεται άντιγραφικά άπ' τόν Μπακόλα στόν λόγο του, άλλα μετασηματίζεται και πλουτίζεται, παίρνοντας τά έκάστοτε συστατικά του όποιου προσώπου και δηλώνει, τέλος, τό πώς αυτός η εκείνος σκέφτονται γιά τά πράγματα που παρατηρούν και στά όποια, μέ κάποιο τρόπο, παίρνουν μέρος.

Ειδικότερα στόν «Κήπο τών Πριγκίπων» παρακολουθούμε την παράλληλη εξέλιξη μιάς άστικής οικογένειας τής μεσοπολέμης Θεσσαλονίκης (ο Μπακόλας περιγράφει αυτό που γνωρίζει καλύτερα) και του κλασικού μύθου τής οικογένειας τών Ατρείδων. Τό σπiti τών Ιατρίδων - λεκτική άναμόρφωση τών Ατρείδων - έφυλίζεται και παρακμάζει μέ χρονική έντόπιση τής κατάρρευσης του την Μικρασιατική έκστρατεία του '20. Ανάλογα και ο οίκος τών Ατρείδων καταλύεται έσωτερικά και έξωτερικά μέ την άμνηρική έκστρατεία τής Τροίας. Ανάμεσα στόν μύθο και την πραγματικότητα (ο Μπακόλας επέλεξε τόν μύθο και τόν ταίριαξε μέ μία ιστορία πραγματικών προσώπων) όσοι κι όσες περιγράφονται στόν «Κήπο» δανείζονται όνομασίες και στοιχεία από άλλες εποχές (Αγαμέμνων, Ορέστης, Ηλέκτρα κ.λ.π.) και πολλές φορές συγχέονται γιατί ο χρόνος του συγγραφέα είναι και δέν είναι συγκεκριμένος. Τό ξαναπλάσιμο, όμως, του κλασικού μύθου σέ σύγχρονα μέτρα, διεμβολίζεται από προσωπικά άναμνήματα του Μπακόλα, έτσι που δέν μπορεί πιά νά θεωρηθεί άντιγραφή από κάποιο πρότυπο. Ο συγγραφέας άνασούρει άπ' τό ύποσυνείδητό του μνημες προφορικές που έχουν ύλοποιηθεί, εικόνες ιδωμένες και μεταφερόμενες σ' αυτόν από κάποιους τρίτους, στοιχεία που, πάντως, διαρθρώνουν μία παράδοση, έντονα έλληνική.

Η κοινωνική ζωή τής πόλης, τά τοπία τής, πολεμικές σκηνές άπ' την Μικρασία, οι Εβραίοι, είναι συμβάνα μια άποδειγμένη ιστορία που ξεπερνούν σέ σημαση κι αυτό τό ύφος τής γραφής του. Γιά τόν Μπακόλα ρεαλισμός δέν είναι η ποτή άναπαράσταση αυτού που βλέπει άλλα η όδυνηρή, πολλές φορές, άναπόληση μιάς ένδόμυκτης, ξεχασμένης ίσως, πίσω άπ' τίς επικάλυψεις του χρόνου, πραγματικότητας.

Μ ΕΣΑ άπ' αυτή την διαρκώς ένδοσκοπούμενη πεζογραφία, όπου τά πρόσωπα διαλέγονται μέ τόν εαυτό τους και τους άλλους σέ πρώτο πάντα πρόσωπο (επίδραση του Φώκνερ) καθορίζονται συνάμα από μία σειρά συμβολισμών (ο παλιός κόσμος που χάνεται, οι συμβιβασμοί, οι προδοσίες κι η άπογοήωση) μέ τρόπο ώστε ν' άναγνωρίζονται τά είδοσιακά χαρακτηριστικά μιάς όλόκληρης εποχής (κοινωνιολογικές καταστάσεις, γεωγραφικά όσηματα, γεγονότα) που μάς διεκδικούν νά τοποθετούμε αυτό, που διαβάζουμε σέ μία συγκεκριμένη ιστορική φάση.

«Η άναφορά στά παιδικά χρόνια»

Τά ίδια θά μπορούσαμε νά ύποστηρίξουμε και γιά τό δεύτερο βιβλίο του Μπακόλα, τά «Εμβατήρια» (1972), άν και εδώ ο συγγραφέας έχει βασμιαία ξεφύγει από κάθε παραδοσιακή ρεαλιστική φόρμα, ενώ στόν «Κήπο» ήταν έντονο τό στοιχείο τής Προσανατολίζεται, έτσι, σέ περισσότερο εικονοκλαστικές μορφές λόγου, όπου τό «πραγματικό» και τό «φανταστικό» συνυπάρχουν κι έτεροκαθορίζονται μεταξύ τους. Δέν κβει όμως τούς δεσμούς του μέ τό όλο σύστημα τής γραφής. Πειραματίζεται άλλα σέ μέτρο. Η σύμμιξη αυτή του φανταστικού και του πραγματικού, ρεζοπλαστικοίτητά στό «Εμβατήρια» από τόν «Κήπο τών Πριγκίπων», μάς προβληματίζει πάνω στην σημασία που δίνει ο Μπακόλας στην έννοια του χρόνου. Καί σέ μία μορφή λογοτεχνίας που κυοίως βγαίνει άπ' τό πώς βλέπει τόν έξωτερικό κόσμο η έσωτερική θέση ενός συγγραφέα, ο χρόνος θά πρέπει ν' άντιμετωπίζεται περισσότερο σάν συνειδησάκος χρόνος, δηλ. σάν διάρκεια που συναρτάται μέ την έμβωση τών διαφόρων ηλικιών του.

Η παιδική ηλικία είναι πρωταρχικής σπουδαιότητας, όπως φαίνεται από μία δεύτερη άνάγνωση, γιά τόν Μπακόλα. Βλέπουμε μία αδιάκοπη άντληση στοιχείων από χρόνια άπωθημένα στό παρελθόν, ιδιαίτερα γιά τής πρώτης του δεκαετίας, παραστάσεις που κάποτε σχηματίστηκαν και κατόπιν «λησμονήθηκαν» και που περίμεναν την κατάλληλη εύκαιρία ν' άφηντιστούν άπ' τό ύποσυνείδητό του. Τόσο άλ' αυτά άναβλύζουν, προεκτείνονται στό παρόν, διασπούν την φανταστικότητα του παρόντος, άποκαθιστούν μία συνέχεια και μία ένδομητη χρόνο, δίχως έλεγχόμενα όνορα. Η κίνηση αυτή γίνεται μέ τέτοιο σπονδυλωτό τρόπο ώστε νά μη μπορούμε, μέσα στην δίνη της, ν' άποσπασούμε τ' άλλωτάνα στοιχεία άπ' τά σύγχρονα. Κι επειδή ένα γεγονός, που άνάγεται στην παιδική ηλικία, δέν μπορεί νά μεταφερθεί αυτόσιο, δομικά, στό σήμερα, χωρίς μιάν άφαίρεση που προέρχεται από άλλες έμπειρίες άποθημένες, όδηγούμαστε στό συμπέρασμα ότι δέν είναι αυτά τά ίδια τά γεγονότα που άνακαλεί ο Μπακόλας νά βγούν άπ' τά συνειδησιακά του βάθη, άλλα, περισσότερο η αίσθηση τους, δηλ. η ψυχική διάθεση που είχε πηγάσει μέ άσφομη τό όποιο περιστατικό. Άλλωστε στην παιδική ηλικία οι έμπειρίες είναι κατ' έξοχήν αισθητικές και λιγότερο νοητικές.

Στά «Εμβατήρια», παράλληλα, βλέπουμε και μία βαθύτερη μεταλλαγή στο ύφος του Μπακόλα. Χρησιμοποιεί τόν άποσπασματικό λόγο του Φώκνερ μέ την λειτουργία τών δύο ειδών τής γραφής (πλάγια - ορθά). Ενώ, όμως, στόν Φώκνερ οι παρεμβολές τών πλάγιων στοιχείων δηλώνουν έναν δεύτερο και παράλληλο συνειρόμ, μία δεύτερη άνάγνωση δηλ. πλάι στην πρώτη, αντίθετα στόν Μπακόλα η πλάγια γραφή - και πίο ειδικά στά «Εμβατήρια» - δηλώνει την έμφαντικότερη σημαση τών περιγραφών του, όταν τίς θεωρεί καθοριστικές γιά τόν έσωτερικό μονόλογο τών προσώπων του.

Ο χρόνος του όνειρου

Με τον «Υπνος — Θάνατος» (1974), το τέταρτο βιβλίο του Νίκου Μπακόλα, η σύμπτυξη της εκφραστικής του γλώσσας άγγίζει τα όρια του απόλυτου. Ο συγγραφέας πιά δίνει όλο και περισσότερη βαρύτητα στις λέξεις. Με το δίχτυ των λέξεων επιχειρεί ν' αναπαραστήσει έναν κόσμο άπαθημένο, που η αναβίωση του μονάχα σε μία «διάσταση» χρόνου μπορεί να πραγματοποιηθεί λιτά κι άπερίττα: στον «χρόνο» του ονειρου. Ο ύπνος — συγγενική βιολογική κατάσταση μ' αυτήν του θανάτου — γίνεται όργανο της ανάγκης του Μπακόλα να προσδιορίσει και πάλι μία ρέουσα πραγματικότητα, που την σκοτεινίζουν οι καθημερινές ασχολίες της γνώσης. Απ' την άποψη αυτή επιμένει σε μία καλύτερη θέση του (περ. Τομές 5/1975) ότι ο υπερρεαλισμός, φερμένος από άλλον δρόμο, δεν είναι άμέτοχος στα τρία τελευταία πεζογραφήματα του Μπακόλα. Ενώ, όμως, σ' αυτά ο ύπνος είναι μία κατάσταση, ανάμεσα σε διάφορες άλλες, στον «Υπνος — Θάνατος» είναι άφετηρία και πρωταρχή στην όλη εξέλιξη του κειμένου.

Αυτή η έλλειπτική και συνειρμική γραφή του Μπακόλα δεν είναι, όστόσο, άνταντακλαστική άποδόμηση του ύπνου. Οι καταγραφές των όνειρων — και μάλλον η όμαδοποίησή τους — γίνεται μ' έναν συνειδητό αυτοέλεγχο του συγγραφέα. Το όνειρο μετά την αναβίωση του αντικρύζεται από μιάν άπόσταση, εξηγείται, η δέ προσπάθεια του Μπακόλα ν' άποδώσει όλη την ποιητική άτμόσφαιρα και το κλίμα ή τον έξωλογικό χρόνο του ύπνου δεν μπορεί να μην παίρνει ύπόψη της τον χρόνο κατά τον όποιο το όνειρο αναπαράγεται σε γραφή. Το ίδιο θα λέγαμε και για τον Φώκνερ, όπου η «άφατική» κατάσταση του ήλιθιου γιου της οικογένειας των Κόμπσον, του Μπέντζυ, προσδιορίζεται και δένεται με το παρόν.

Μεσα άπ' αυτή την πολυσημαντη και άντιφατική άπειρία των έσωτερικών κόσμων, που αναφαίνονται στο όνειρο, το ίδιο το όνειρο, συστατικό στοιχείο του ύπνου, μάς δείχνει καθαρά και την στάση προσέγγισης του άνθρώπου μπροστά στον θάνατο. Και δεν είναι χωρίς σημασία που άρκετοι άπ' τους λογοτέχνες της Θεσσαλονίκης (π.χ. Πεντζίκης, Στοιγιαννίδης, Χειμωνάς αλλά και ο Καχτίσης) μέσ' άπ' τον ύπνο άνακαλύπτουν μιά μυστική ένταση του έρωτα συνυφασμένου με τον θάνατο. Το όνειρο, έτσι, είναι ένας κόσμος δίχως χρονικά όρια ή τοπικά, είναι κλειστός κόσμος και μαζί διάτρητος.

Στοιχεία και σύμβολα

Πιο συνοπτικά θα ήταν δυνατό ν' άπομονώσουμε τα έξής στοιχεία που δομούν την γραφή του Μπακόλα και είναι πηγές, άπ' όπου βγαίνει μιά σειρά συμβολισμών του.

α) Μνήμες των παιδικών του χρόνων. Αντληση της θύμησης μιάς κάποιας ψυχικής διάθεσης που βγήκε από ένα άπαθημένο γεγονός.

β) Εσωτερικότητα των διαλόγων του. Μετασχηματισμός των έξωτερικών στοιχείων μ' έντονη την παρουσία της προσωπικής αισθησιακής συμμετοχής.

γ) Ελεγχόμενη άπόπειρα καταγραφής των όνειρων.

δ) Ο κόσμος που βγαίνει άπ' τα κείμενά του είναι, καλύτερος ή νεότερος κόσμος άντιρωϊκόσ και σε κατάσταση πτώσης, άποσύνθεσης. (Εδώ συναντήθηκε και ταυτίστηκε η προβληματική του μ' εκείνη του Φώκνερ).

Με την βαθμιαία άφομοίωση του ύφους του Φώκνερ και των άλλων Αμερικανών πεζογράφων του μεσοπόλεμου μέσα στον δικό του κόσμο, ο Μπακόλας, προχωρεί σ' ένα πλήρες ξεγύμνωμα των λέξεων. Τα κείμενά του μπορεί να τα πούμε άσφυκτικά, αλλά το ίδιο άσφυκτικός δεν είναι ένας παραγόμενος κι' έφιαλτικός ύπνος.

Αυτή η άνελέγητη αναζήτηση νέων δρόμων έκφρασης είναι και η μόνη έλπίδα που άπομένει στην σύγχρονη πεζογραφία. Έχοντας έξαντλήσει την πιστή εικονογράφηση του έξωτερικού χώρου ή γραφή δεν έχει άλλη διεξοδό άπ' το να στραφή στην άνεύρεση και τον φωτισμό του βάθους του άνθρώπινου έσωτερικού χώρου. Αυτό που η ποιηση το κατανόησε άπο καιρό, ο Μπακόλας, με την μεθοδικότητα ενός παλιού τεχνίτη και το πάθος της νεώτερης έρευνας, έρχεται τώρα με μιά ένόραση δημιουργική να το προσφέρει στην πεζογραφία μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΝΙΚΟΥ ΜΠΑΚΟΛΑ

1. Μην κλας αγαπημένη. Θεσσαλονίκη 1958
2. Η βουή και το πάθος (Γ. Φώκνερ — μετάφραση), 1963
3. Ο Κήπος των Πριγκήπων. έκδ. Γκόνη 1966
4. Ο Μέγας Γκάσμπι. (Σ. Φιτζέραλντ — μετάφραση), 1971
5. Εμβάθτρια, Θεσσαλονίκη 1972
6. Υπνος — Θάνατος, Θεσσαλονίκη 1974.

ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ